

زیر پوست شهر: تحلیل پدیده ازدواج سفید در کلان شهرهای ایران

کامیل احمدی

کارشناسی ارشد مردم شناسی اجتماعی،
دانشگاه کنت، انگلستان

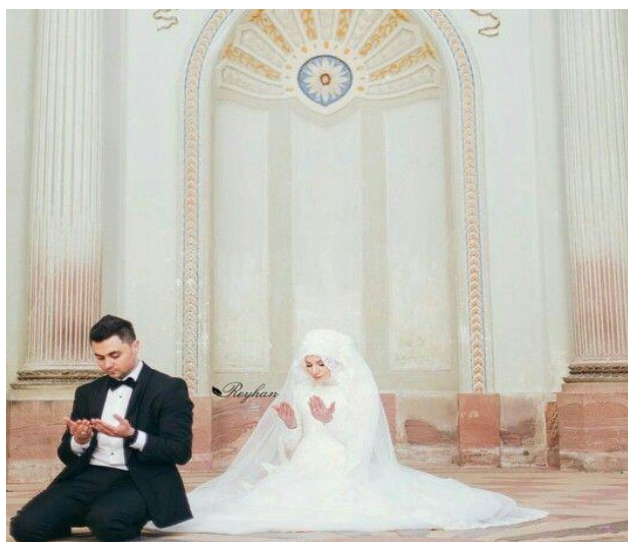
چکیده

زندگی مشترک بدون ازدواج رسمی و قانونی، به مثابه رابطه زناشویی ثبت نشده، که شیوع آن در جامعه ایران به عنوان معضل اجتماعی در کلانشهرها رو به گسترش است، بر مبنای هنجارهای اجتماعی و حقوقی پدیده ای غیر قانون و نا مشروع است. با توجه به پیچیدگی موضوع و حساسیت های موجود در کشور، در این زمینه آمار قابل توجهی وجود ندارد. بر همین مبنای، به منظور شناسایی دقیق این پدیده اجتماعی و علل و پیامدهای آن، پژوهش پیش رو به بررسی جامع آن در سه کلان شهر تهران، مشهد و اصفهان پرداخته است. این پژوهش در چهارچوب دیدگاه تفسیرگرایی و روش شناختی کیفی با استفاده از روش نظریه زمینه ای انجام شده است. به دلیل حساسیت فرهنگی موضوع پژوهش و دشواری دسترسی به نمونه ها از روش نمونه گیری غیر تصادفی و تکنیک مصاحبه عمیق و ساختار یافته استفاده شد. اشباع نظری داده ها پس از انجام ۱۰۰ مصاحبه به دست آمد و برای اطمینان بیشتر، ۲۰۳ مصاحبه صورت گرفت. بر اساس نتایج پژوهش، شرایط اقتصادی، چهارچوب رسمی و قانونی، شرایط خانوادگی، کم رنگ شدن نظارت، زیست در مهاجرت، تجربه رابطه و جهان بینی فردی از عوامل اصلی در گرایش به ازدواج سفید بوده اند. پدیده محوری و کنش راهبردی در این نوع سبک زندگی جدید در کلانشهرها تغییرات ارزشی و هنجاری و تعدد و ناپایداری در روابط شناسایی شد که پیامدهایی مانند رنگ باختن کلیشه های جنسیتی و آزادی انتخاب، بی میلی به ازدواج رسمی، طرد اجتماعی و فقدان حمایت و ترس از پیگرد داشته است. این تحقیق با عنوان اتفاقی با در باز "پژوهشی جامع بر باب ازدواج سفید در ایران" در سال ۲۰۲۰ توسط نشر مهری در لندن به چاپ رسیده است.

واژگان کلیدی: انقلاب جنسی، مدرنیته، ازدواج سفید، جوانان، کلانشهرها.

۱. مقدمه

الگوی رفتار جنسی سالم در بیشتر فرهنگ‌ها به شکل ازدواج نمایان شده است. از آنجا که هنجارهای جنسی در همه جوامع وجود دارند و این هنجارها برخی کارکردهای رابطه جنسی را تأیید و از برخی دیگر نهی می‌کنند، رفتار جنسی بشر همیشه معنادار است. اعضای جامعه این هنجارها را در جریان اجتماعی شدن می‌آموزند. بر این مبنا، رفتارهای جنسی پذیرفته‌شده هر فرهنگ با رفتارهای جنسی پذیرفته‌شده در فرهنگ دیگر تفاوت دارند و این نشان می‌دهد که بشر واکنش‌های جنسی را از فرهنگ خود می‌آموزد. در طول تاریخ، ادیان توحیدی تلاش کردند این غریزه بشری را قانونمند کنند و به شیوه‌های گوناگون، پیروان خود را از بی‌بندوباری و خروج از دستورالعمل‌ها منع می‌کردند. در این میان، دین اسلام به ارائه الگوی رفتار جنسی ایمن توجهی ویژه کرده و برای پیشگیری، اصلاح و درمان ناهنجاری‌ها، انحراف‌ها و مشکلات جنسی اهمیت خاصی قائل بوده است؛ چراکه رشد، پیشرفت، خوشبختی و کمال انسان، اصلاح و تربیت نسل، تداوم و حفظ نسب از راه صحیح، تداوم و استحکام نظام خانواده و به تبع آن، پاکی اجتماع را در گروی صیانت و پاکی از انواع این انحرافات و نبود این مشکلات می‌دیده است. مدل اسلامی مصون‌سازی رفتار جنسی از دو بعد عفاف (پاکدامنی و خودمهارگری جنسی) و ازدواج (ارضای مطلوب و رضایتمند نیازهای جنسی از راه همسرگزینی) تشکیل می‌شود. این دو بعد، گستره وسیعی از اصول و برنامه‌ها را در سیر تحول انسانی از زمان تولد تا پایان زندگی (مراقبت، کنترل، هدایت و تربیت جنسی، آماده‌سازی و آموزش جنسی به هنگام ازدواج، آموزش جنسی و آداب زناشویی و اصلاح و درمان ناهنجاری‌های جنسی) دربرمی‌گیرد (نورعلیزاده، ۱۳۸۸).

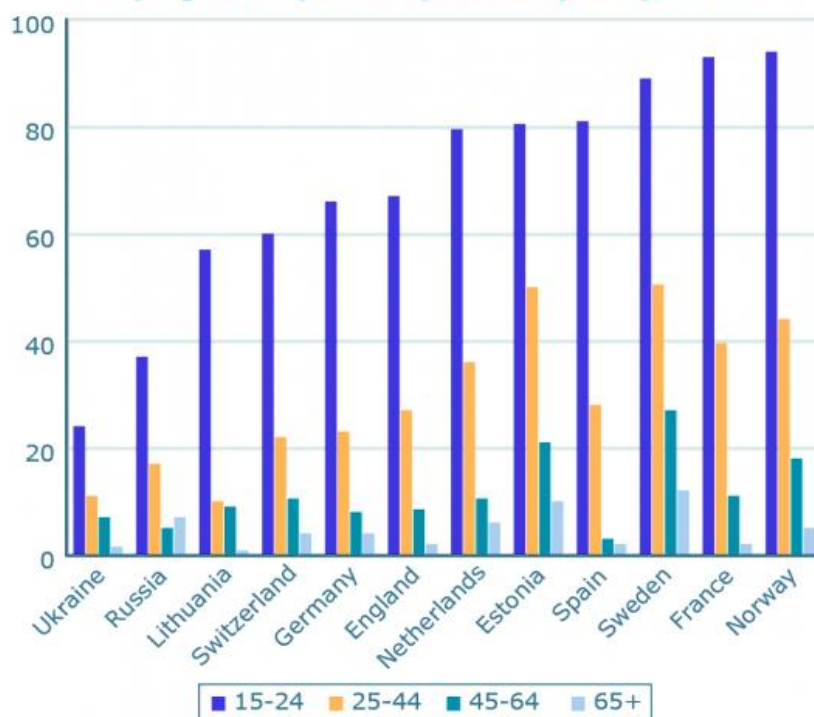
شکل ۱. نمایی از ازدواج اسلامی و مراسم عروسی زوج مسلمان

همچنین در تاریخ دوهزارساله غرب، پارادایم‌های مختلفی بر فرهنگ جنسی حاکم بوده است. کهن‌ترین آنها انگاره مذهبی اخلاقی است که از آموزه‌های دین مسیحیت سرچشمه می‌گیرد و اساساً بر گناه‌آلوده شمردن اطفای غریزه جنسی در خارج از چارچوب متعارف و تلاش برای نفی یا کنترل شدید آن استوار است. اما در زمان حاضر، همراه با ایستارهای سنتی، ایستارهای بسیار لیبرال‌تری در قبال گرایش‌های جنسی به وجود آمده است که به طور خاص در دهه ۶۰ میلادی قوت گرفت. برخی از مردم، مخصوصاً کسانی که تحت تأثیر آموزه‌های مسیحی در فرهنگ غربی هستند، معتقدند رابطه جنسی پیش از ازدواج درست نیست، هرچند عده بیشتری قبول دارند که لذت جنسی جنبه مطلوب و مهمی از زندگی است. در مقابل، برخی رابطه جنسی پیش از ازدواج را تأیید و یا خود به آن عمل می‌کنند و ایستارهای مداراگری (رفتار جنسی خارج از ازدواج رسمی و تولیدمثل) در قبال فعالیت‌های جنسی مختلف دارند. در بیشتر کشورهای غربی طی سی سال گذشته ایستارهای جنسی آزادتر و بازتر شده است. در فیلم‌ها و نمایش‌ها صحنه‌هایی نشان داده می‌شود که پیش از این کاملاً غیرقابل قبول بود و مطالب پورنوگرافی برای بیشتر بزرگسالانی که خواهان آن باشند به وفور در دسترس است (گیدنز، ۱۳۸۹: ۱۸۵-۱۸۶). در چند دهه اخیر، نهاد خانواده در جهان تحولات گسترده‌ای داشته است. تحولاتی که ریشه‌های آن را باید در انقلاب جنسی اواخر دهه ۱۹۶۰ در کشورهای اروپایی و آمریکایی جست‌وجو کرد. (Carr, ۲۰۱۱)، انقلابی که به تدریج به تغییر گفتمان جنسی و تغییر اساسی در نگرش‌ها، اخلاق و رفتار جنسی در بسیاری از کشورهای غربی منجر شد. یکی از مهم‌ترین نتایج انقلاب جنسی

در غرب، گسترش روابط جنسی پیش از ازدواج^۱ در این کشورها بوده است (Regnerus and Uecker, ۲۰۱۱)، روابطی که به تدریج نقاط دیگر جهان را نیز فراگرفت.

این انقلاب با اسطوره‌زدایی از رابطه جنسی، آن را به امری عادی و معمولی تبدیل کرد که به راحتی در قبل از ازدواج دست‌یافتنی است. در این دوره، ارضای نیاز جنسی از اتکا به ازدواج جدا شد؛ اما گسترش روابط جنسی پیش از ازدواج زمینه را برای تغییرات تعیین‌کننده بعدی مهیا کرد و در این میان نه تنها به تدریج سن ازدواج را افزایش داد، بلکه زمینه‌های اجتماعی لازم را برای پیدایش الگوهایی چون ازدواج سفید یا همخانگی (زیست مشترک بدون ازدواج رسمی همراه با رابطه جنسی) فراهم کرد. تغییرات اجتماعی در این دوره جنبه رادیکالتری به خود گرفت. در اوایل انقلاب جنسی، هرچند به تدریج سن ازدواج در اروپا و آمریکا افزایش یافته بود، بسیاری از افراد همچنان ازدواج میکردند؛ اما با اندکی تأخیر. با این حال، این همه راه نبود و انقلاب جنسی با گسترش الگوهای همخانگی، ضربه‌های سختتری را این بار نه صرفاً به اسطوره روابط جنسی، بلکه به خود ازدواج وارد کرد. پیدایش الگوهایی از رابطه با جنس مخالف که نه تنها آن را از سطح مناسبات جنسی پیش از ازدواج به سطح عاطفی، بلکه به زندگی مشترک بدون ازدواج میان آنها ارتقا داد که روز به روز بر طرفداران این الگوی رابطه جنسی افزوده می‌شود (Bumpass and Lu, ۲۰۰۰). در این میان، جدا از مسائل اقتصادی، تغییرات ارزشی نیز در شکل‌گیری این روابط نقش داشته‌اند. یکی از علل گسترش همخانگی، تضعیف بنیان‌های فلسفی ازدواج در کشورهای غربی بوده است. امروزه در نظر جوانان این کشورها، دو مفهوم تعهد به زندگی با یکدیگر و تعهد به ازدواج با همدیگر تفاوت دارند. در حالی که در دهه ۱۹۶۰، در همه کشورها، همخانگی امری بسیار نادر و کمیاب بود، امروزه در سراسر اروپا و آمریکا، به خصوص در میان نسل‌های جوان‌تر، به طور چشمگیری در حال پذیرش و افزایش است (Mills, ۲۰۰۰; Thornton et al., ۲۰۰۷).

**Partnered Respondents Who Live in Cohabitation
by Age Group of Respondent (in %), 2010**

نمودار ۱. در صد فراوانی زوج‌هایی که دارای رابطه همخانگی بودند بر حسب سن در اروپا (۲۰۱۰)

اما امروزه همخانگی نه تنها در کشورهای توسعه یافته که حتی در کشورهای در حال توسعه نیز در حال فراگیر شدن است. از آمریکای لاتین گزارش می‌دهند که همخانگی در کشورهای این بخش از جهان نیز در چند دهه اخیر گسترش چشمگیری یافته است؛ مثلاً در برزیل در سال ۱۹۷۰ فقط ۷ درصد از جوانان رابطه همخانگی داشتند اما در سال ۲۰۰۰ این رقم به نزدیک ۴۰ درصد رسیده است. در

^۱. premarital sex

این بین، هم‌خانگی و تغییرات الگوی خانواده، هرچند دیر، ولی به آسیا هم رسیده است. فرایند جهانی شدن، گسترش سرمایه‌داری و اشاعه فرهنگی ارزش‌های مناطق دیگر هم‌خانگی را به آسیا نیز کشانده است. ایواسا (Iwasawa, ۲۰۰۵) و تسویا (Tsuya, ۲۰۰۶) در تحقیقی از زنان ۲۰ تا ۳۴ ساله در ژاپن به این نتیجه رسیدند که نزدیک به ۲۰ درصد پاسخگویان هم‌اکنون رابطه هم‌خانگی دارند. در قانون ترکیه مجازاتی برای زوج‌های هم‌خانه وجود ندارد. اما اردوغان بعد از قدرت گرفتن حدود ۷۵ درصد از خوابگاه‌های مشترک دانشجویی را تعطیل یا جدا کرد که با اعتراضات گسترده از سوی منتقدان داخلی، مانند سکولارها و فمینیست‌ها روبه‌رو شد و در خارج از کشور از سوی اتحادیه اروپا متهم به دخالت در حریم خصوصی افراد بزرگسال شد. با وجود این، در ترکیه نیز این نوع روابط به دلیل نبود ممنوعیت قانونی رواج دارد؛ اما به دلیل قبح اجتماعی آن به‌ویژه در مناطق سنتی و مذهبی، پنهانی است و کمتر اظهار می‌شود. اما در بخش‌های مدرن و سکولار محدودیتی نیست. در کشور مصر در صورت کشف چنین رابطه‌ای ۲ سال زندان برای زنان وضع شده است ولی به گونه‌ای از سوی سیستم تحمل می‌شود. با حاکمیت ادیان ابراهیمی اسلام، مسیحیت و یهودیت در خاورمیانه، زندگی مشترک بدون ازدواج نوعی گناه محسوب می‌شود. اما با توجه به شرایط اقتصادی و اجتماعی خاورمیانه، در کشورهایی مانند تونس و لبنان در بخش شهرنشین و مدرن بیروت، این نوع زندگی در میان جوانان رایج است. انقلاب جنسی و اشاعه آن به نقاط گوناگون جهان، ابتدا با تغییر نگرش‌ها به روابط جنسی پیش از ازدواج، گسترش کمی آن را در میان جوانان فراهم و در مرحله بعد با افزایش تنوع این روابط زمینه‌های شکل‌گیری هم‌خانگی را در کشورهای متعدد مهیا کرده است.

شکل ۲. تصویری از تظاهرات سال ۱۹۶۲ در زمینه برابری جنسیتی در آمریکا

کشور ایران نیز از تغییرات اجتماعی فرهنگی اتفاق افتاده در جهان مصون نمانده است، به گونه‌ای که خانواده‌های ایرانی نیز در صد سال اخیر با قرار گرفتن در فرایند نوسازی در عرصه‌های گوناگون و از جمله مناسبات بین دو جنس، در فرایند کشمکش فرهنگی الگوهای سنتی و مدرن، وارد مرحله انتقالی شده‌اند و ضمن حفظ برخی از عناصر سنتی خود، برخی ویژگی‌های جامعه جدید را نیز دریافت کرده‌اند (کوثری و عسگری، ۱۳۹۴). تغییرات ارزشی در ایران در سال‌های اخیر بر مناسبات اجتماعی تأثیرگذار بوده و تبعات متعددی برای جامعه به همراه داشته است. ورود و گسترش رسانه‌های ارتباطی به‌ویژه اینترنت در ایران سبک زندگی‌های متفاوتی را آفریده و ارزش‌های گوناگونی را شکل داده است. در این میان با بغرنج شدن مسائل اقتصادی، افزایش سن ازدواج و همچنین ورود ارزش‌های جهانی از طریق ابزارهای ارتباطی، به تدریج رفتارهای جدیدی در میان جوانان ایرانی شکل گرفته است که از مهم‌ترین آنها گسترش روابط جنسی پیش از ازدواج است. هرچند روابط پیش از ازدواج در ایران با انگیزه‌های گوناگون و در قالب الگوهای متفاوت صورت می‌پذیرد، در این میان یکی از افراطی‌ترین شکل‌های رابطه پیش از ازدواج، پیدایش الگوهای «هم‌خانگی یا ازدواج سفید» است که افراد بدون ازودواج رسمی و شرعی با همدیگر زندگی می‌کنند و رابطه جنسی دارند (آزاد ارامکی و همکاران، ۱۳۹۱).

با توجه به قوانین جمهوری اسلامی ایران ازدواج سفید پدیده ای غیر شرعی و مجرمانه است. در تبیین حقوقی ازدواج سفید متون حقوقی براساس فقه اسلامی برای روابط نامشروع تنظیم و اجرایی می شود. در ازدواجی که زن و مرد عامدانه بدون هر گونه قیودات شرعی و ثبت قانونی تن به رابطه دهند، این نوع رابطه نه شرعی، نه عرفی و نه قانونی به حساب می آید و اساساً نام ازدواج نمی توان بر آن نهاد و یک رابطه غیرشرعی است که قانون از آن و فرزند حاصل از آن هیچ حمایتی نمی کند. قانون مدنی ازدواج را به دو دسته دائم و موقت (منقطع، صیغه) تقسیم کرده و آثار متفاوتی را بر این دو شکل ازدواج مترتب دانسته است. ازدواج موقت یا صیغه محرمیت از سوی افرادی که ازدواج سفید را انتخاب می کنند نوعی عمل مذهبی و سنتی که با آزادی های فردی منافات دارد و حقوق زن را پایمال می کند، مورد استقبال قرار نمی گیرد. ماهیت ازدواج موقت عموماً از سوی زنان آسیب دیده و بی سرپرستی که مشکلات مادی و عاطفی دارند و مردانی که به منظور تمتع جنسی بیشتر اقدام به صیغه می کنند^۲ با ماهیت ازدواج سفید که برگرفته از مدرنیته غربی است، متناقض می باشد. در نظام حقوقی و فقهی ما ازدواج سفید نه تنها از مشروعیت قانونی برخوردار نیست، بلکه در صورت احراز، مجازات کیفری در پی دارد. ماده ۶۴۵ قانون مجازات اسلامی بیان می کند که مجازات مردی را که بدون ثبت مبادرت به ازدواج می کند، حبس تعزیری تا یک سال در نظر گرفته است. لایحه حمایت از خانواده این مجازات را به جزای نقدی (۲۰ تا ۱۰۰ میلیون ریال) تبدیل کرده است. این میزان جریمه بالا می تواند دارای خاصیت بازدارندگی باشد؛ اما بی تردید مجازات حبس شدیدتر از جزای نقدی محسوب می شود و با صراحت مندرجات ماده ۶۴۵ قانون مجازات اسلامی، ثبت نشدن واقعه ازدواج برای زوجه جرم نیست.

طبق ماده ۲۰ قانون جدید حمایت از خانواده مصوب ۹۱/۱۲/۱، ثبت نکاح دائم اجباری است اما قانونگذار ثبت نکاح موقت را اجباری نمی داند. به استناد ماده ۲۱ این قانون، ثبت نکاح موقت صرفاً در مواردی همچون بارداری زوجه، توافق طرفین، و ذکر شرط ضمن عقد الزامی است. در فصل هجدهم از قانون مجازات اسلامی در مبحث جرائم ضدعفت و اخلاق عمومی، در ماده ۶۳۷ آمده است: «هرگاه زن و مردی که بین آنها علقه زوجیت نباشد، مرتکب روابط نامشروع یا عمل منافی عفت غیر از زنا از قبیل تقبیل^۴ یا مضاجعه^۵ شوند، به شلاق تا ۹۹ ضربه محکوم خواهند شد و اگر عمل با عفت و اکراه باشد، فقط اکراه کننده تعزیر می شود.»

همچنین در ماده ۲۲۵ قانون مجازات اسلامی مصوب سال ۱۳۹۲/۲/۱ آمده است: «حد زنا برای زانی محصن و زانیه محصنه رجم است. در صورت عدم امکان اجرای رجم با پیشنهاد دادگاه صادرکننده حکم قطعی و موافقت رئیس قوه قضائیه چنانچه جرم با بینه ثابت شده باشد، موجب اعدام زانی محصن و زانیه محصنه^۶ است و در غیر این صورت موجب صد ضربه شلاق برای هریک است.» و اما در ماده ۲۳۰ از همان قانون آمده است: «حد زنا در مواردی که مرتکب غیرمحصن^۷ باشد، صد ضربه شلاق است.» براساس ماده ۸۸۴ قانون مدنی، ولدالزنا از پدر و مادر و اقوام آنان ارث نمی برد؛ لیکن اگر حرمت رابطه ای که طفل ثمره آن است نسبت به یکی از ابویین ثابت و نسبت به دیگری به واسطه اکراه یا شبهه زنا نباشد، طفل فقط از این طرف و اقوام او ارث می برد و برعکس.

همچنان که مشخص است از دیدگاه حقوقی، زن و مردی که بدون ازدواج قانونی (دائم یا موقت) با هم زندگی می کنند به دلیل عدم ثبت قانونی، روابط نامشروع و زنا دارای پیگرد قانونی و کیفری اند و اگر فرزندی از آنها متولد شود از ارث محروم خواهد شد. یکی از مواردی که با همبازی یکسان دانسته می شود، بحث نکاح معاطاتی است. نکاح معاطاتی ازدواجی است که به منظور تشکیل خانواده و حق تمتع و رابطه جنسی بین زن و مرد برقرار می شود؛ اما فاقد ایجاب و قبول لفظی است و ممکن است طرفین بر مهریه، نفقه و سایر حقوق بین زوجین توافق کنند. مطابق ماده ۱۹۳ قانون مدنی، «در مواردی که قانون استثنا کرده باشد» معاطات صحیح است. از جمله موارد استثنا شده عقد نکاح است. در ماده ۱۰۶۲ این قانون آمده است: «نکاح واقع می شود به ایجاب و قبول به الفاظی که صریحاً دلالت بر قصد ازدواج نماید». یعنی حتماً به لحاظ حقوقی باید صیغه عقد ازدواج بیان شود و ایجاب و قبول باید لفظی باشد مگر در حالت عجز از تلفظ.

۲. احمدی، کامیل (۱۳۹۶). خانه ای بر روی آب: پژوهشی جامع در باب صیغه و صیغه محرمیت. <http://kameelahmady.com/fa/temporary-marriage-in-iran>

۳. «به منظور حفظ کیان خانواده ثبت واقعه ازدواج دائم، طلاق و رجوع طبق مقررات الزامی است، چنانچه مردی بدون ثبت در دفاتر رسمی مبادرت به ازدواج دائم، طلاق و رجوع نماید، به مجازات حبس تعزیری تا یکسال محکوم می گردد.»

۴. بوسیدن

۵. «با هم خوابیدن» و «هم بستر شدن»

۶. متأهل

۷. مجرد

عدم جواز نکاح معاطاتی به نظر اکثر فقهای شیعه نظیر محقق بحرانی، مرتضی انصاری، روح‌الله خمینی و مکارم شیرازی مورد اجماع علمای شیعه و اهل سنت است. مذاهب شافعی، مالکی، حنبلی و حنفی همگی صیغه ایجاب و قبول را از شرایط عقد نکاح می‌دانند. در سال‌های اخیر برخی از فقها نظیر صادقی تهرانی نظریه صحت نکاح معاطاتی را مطرح کرده‌اند، از جمله: «عقد یا قرارداد ازدواج به هر زبانی که باشد درست است و اگر هم بدون لفظ ویژه‌اش که «انکحت» یا «نکاح کردم» باشد، در صورتی که جریانی میان زن و مرد انجام گردد، چه با نوشتن یا گفتن یا اشاره یا هر طور دیگر که به روشنی دلالت بر انجام ازدواج کند، کافی است، اگر کفش روی کفش گذاشتن یا شیرینی به یکدیگر تعارف کردن یا هر اشاره و عمل دیگری صورت بگیرد که در عرف آنان دلیل بر انجام ازدواج است، همین‌ها کافی است و دیگر صیغه‌ای چه عربی و چه به زبان دیگر لازم ندارد. عمده این است که معلوم باشد قضیه رفیق‌بازی و زنا در کار نیست، بلکه مقصود زناشویی و تشکیل زندگی جدید است، چه دائمش و چه موقتش (سیدی و نظری، ۱۳۹۰). مشهور فقها لفظی بودن ایجاب و قبول را در عقد نکاح شرط می‌دانند و معتقدند نکاح معاطاتی باطل است، بلکه در این مورد ادعای اجماع شده است. قانون مدنی نیز بر لفظی بودن ایجاب و قبول در عقد نکاح صراحت دارد. مرحوم آیت‌الله بهجت در پاسخ سؤالی در مورد نکاح معاطات اظهار داشته‌اند: «معاطات در مورد نکاح نیست». آیت‌الله مکارم شیرازی نیز در این خصوص گفته‌اند: «چیزی به نام ازدواج معاطاتی نداریم و چنین ازدواجی باطل است» و آیت‌الله خامنه‌ای هم در این خصوص گفته‌اند: «مشروع نیست» (مجموعه آرای فقهی در امور حقوقی: ۱۳۸۲، ج ۱، ۷۱).

از مشاهدات مردم شناختی و گزارشات خبری و ژورنالیستی به وضوح در کلانشهرها همخانگی و زیست مشترک زوجینی که ازدواج رسمی ندارند محسوس و قابل ادراک می‌باشد. در آپارتمان‌هایی که همسایه‌ها همدیگر را نمی‌شناسند و این درحالیست که بنگاه‌های املاک به دنبال کنکاش در رابطه رسمی زوج‌ها نمی‌باشد، زوج‌هایی که دور از نظارت خانواده در گمنمایی کلانشهرها و بدلیل مشکلات اقتصادی و اجتماعی فاقد زندگی شرعی و رسمی قانونی هستند و یا به دلایل باورهای تجددخواهانه و برابری و تسهیل رابطه جنسی تن به ازدواج سفید می‌دهند. اما در این میان مسئولین کشوری و دولت مردان در بخشهای مختلف نظام دیدگاه‌های متفاوتی به این پدیده دارند. محمود گلزاری، معاون امور جوانان وزارت ورزش و جوانان در سال ۹۳، در مصاحبه با خبرگزاری فارس^۸ بیان کرده است که اصلاً در جامعه ایران ازدواج سفید وجود ندارد. او ازدواج سفید را پدیده‌ای غربی دانست و گفت ممکن است برخی جوانان به تبعیت از کشورهای غربی این کار را انجام داده باشند، اما هنوز این موضوع تأیید نشده است؛ روزنامه جهان صنعت در تاریخ ۲۵ مرداد ۹۳، در گزارشی از «افزایش هم‌خانگی مجردهای غریبه» و «زندگی سفید» در تهران خبر داده و آن را یک «ضرورت اقتصادی موقتی برای گذران زندگی» توصیف کرده بود. سیاوش شهریور، مدیرکل امور اجتماعی و فرهنگی استانداری تهران، در شهریورماه سال ۹۳ ضمن انتقاد از «بزرگنمایی» درباره «ازدواج سفید» گفته بود که در این باره آماری در اختیار ندارد. وی همچنین از نهایی شدن طرح «اعتلای خانواده پایدار» برای مقابله با «ازدواج سفید» خبر داده و گفته بود که این طرح براساس سیاست‌های جمعیتی ابلاغ‌شده از سوی رهبر جمهوری اسلامی تهیه شده است. این در حالی است که مرتضی میرباقری، قائم‌مقام سابق وزیر کشور در امور اجتماعی و فرهنگی، به تغییر سبک زندگی و عرفی شدن این نوع از ازدواج اشاره کرده بود. مرتضی میرباقری گفته بود: «رابطه ثبت‌نشده و بدون قاعده زن و مرد از گذشته به این شکل وجود داشته است؛ اما در حال حاضر این موضوع شکل عرفی به خود گرفته، هرچند هنوز در کشور ما فراگیر نشده است».

به علت ماهیت غیردینی و تابو بودن موضوع ازدواج سفید، «انکار» تنها راهکاری بوده است که تا به امروز از سوی مسئولان مشاهده شده است و بررسی این پدیده تا به امروز در سطح مقالات و کارهای دانشگاهی خُرد بود. شناخت جامع این پدیده تا به امروز صورت نگرفته و بر این مبنا در پژوهش حاضر زوایای پنهان و آشکار این پدیده اجتماعی و پیامدهای آن تشریح خواهد شد.

^۸. www.farsnews.com/news/۱۳۹۳۰۹۱۰۰۰۰۳۵۷

۲. روش پژوهش

این تحقیق بصورت پیمایشی و در چارچوب دیدگاه تفسیرگرایی و رویکرد روش‌شناختی کیفی با استفاده از روش نظریه زمینه‌ای (GT) در سه کلان‌شهر تهران، اصفهان و مشهد انجام شده است. روش و ابزار گردآوری اطلاعات تکنیک مصاحبه نیمه‌ساختاریافته و عمیق بود. روش نمونه‌گیری هدفمند و بر مبنای اشباع نظری اشباع نظری پس از انجام ۱۰۰ مصاحبه به دست آمد. به منظور دستیابی به اقناع پژوهشی و نظری و داده‌های مرجع ۱۰۳ مصاحبه دیگر انجام گرفت و مجموعاً ۲۰۳ مصاحبه عمیق تحلیل شد. این مصاحبه‌ها در سه شهر تهران (۸۶ مصاحبه)، مشهد (۶۴) و اصفهان (۵۳) که به تفکیک جنسیت شامل ۱۱۶ مصاحبه با زنان و ۸۷ مصاحبه با مردان صورت گرفت.

۳. یافته‌های میدانی

در این بخش با توجه به نظریه گراند تئوری پدیده ازدواج سفید بر مبنای عوامل زمینه‌ای (تجربه رابطه و جهان‌بینی فردی)، شرایط محیطی (شرایط اقتصادی، چهارچوب رسمی و قانونی، ساختارهای اجتماعی)، عوامل مداخله‌گر (شرایط خانوادگی، کمرنگ شدن نظارت، زیست در مهاجرت)، پدیده محوری (تغییرات ارزشی و هنجاری)، کنش راهبردی (تعدد و ناپایداری) و پیامدها (رنگ باختن کلیشه‌های جنسیتی و آزادی انتخاب، بی‌میلی به ازدواج رسمی، طرد اجتماعی و فقدان حمایت و ترس از پیگرد) تحلیل و تبیین می‌شود.

مصاحبه‌ها حاکی از آن است که زمینه‌های آشنایی برای افرادی که تجربه هم‌خانگی داشتند، بیشتر در دانشگاه و یا از طریق شبکه‌های اجتماعی و گروه دوستان شکل گرفته است.

”خانم/ارسلانی، ۲۸ ساله از تهران

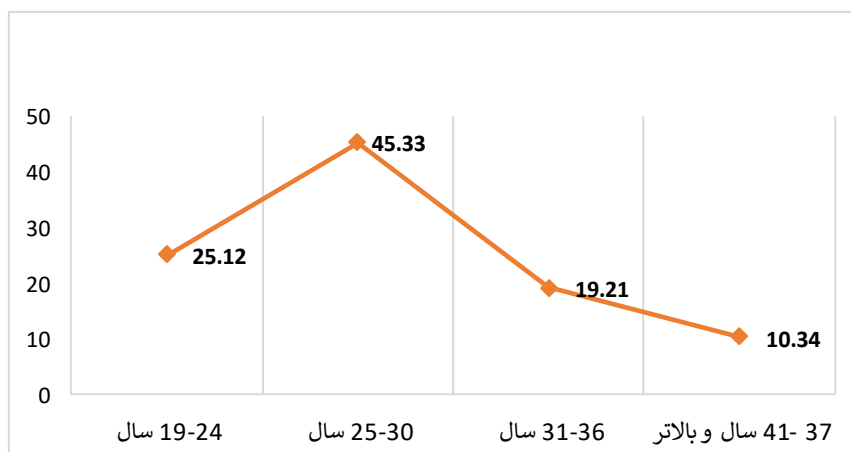
ما هر دو تامون دانشجو بودیم تو تبریز و چون تو تبریز این انجمن‌های زنان و انجمن‌هایی که در زمینه فمینیسم فعالیت داشتند عضو اون‌ها بودیم، از تو همون انجمن با هم آشنا شدیم و تا سه سال من و اون فقط در حد یه دوستی ساده با هم بودیم ولی بعد از دو سه سالی که گذشت چون اون خونه گرفته بود و به بهانه مسائل مختلف، دور هم جمع شدنایی تو خونشون داشتیم...”

”آقا، ۴۶ ساله از تهران

من با ماشین از دانشکده میومدم بیرون، تو پارکینگ دانشکده واستاده، سوارش کردم آشناییمون از اونجا شروع شد، خواستم برم خونه سوارش کردم و صحبت کردیم باهم، این آشنایت باعث شد که باهام بیاد.”

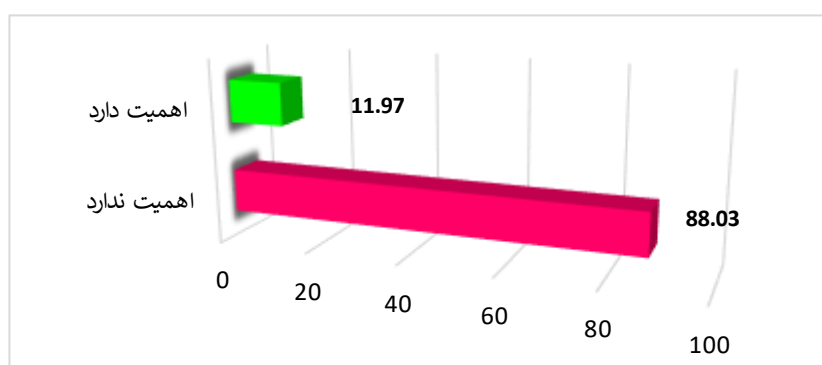
برای تبیین روابط اجتماعی و به‌طور اخص روابط بین شخصی بین دو جنس مخالف در محیط دانشگاه می‌توان به نظریه ساختاری کلان پیتربلاو اشاره کرد. مفروضات بنیادین نظریه ساختاری بلاو بر این اساس است که احتمال پیوند اجتماعی بین افراد تابعی است از فرصت آنها برای تماس با یکدیگر و مجاورت افراد در یک فضای چندبعدی که احتمال پیوند اجتماعی را افزایش می‌دهد. همچنین هرچه ناهمگونی بیشتر باشد (یعنی هرچه تعداد پسران کمتر و دختران بیشتر باشد یا برعکس) مواجهه اعضا با گروه‌های متفاوت نیز بیشتر می‌شود. بنابراین، با توجه به اینکه دانشگاه و به‌طور خاص کلاس‌های آن، مکان‌های تثبیت‌شده‌ای برای ایجاد تماس دختران و پسران-اند و این هم‌حضورهای تثبیت‌شده فرصت‌های تماس بین جنسیتی را افزایش می‌دهند، با افزایش فرصت‌های تماس، نه تنها احتمال ایجاد دوستی‌ها و معاشرت‌ها افزایش می‌یابد، بلکه ناهمگونی جنسیتی در ساختار جمعیتی کلاس‌های درس بر شکل‌گیری چنین دوستی‌ها و معاشرت‌هایی موثر است. از سوی دیگر، شبکه‌های اجتماعی مجازی مانند فیس‌بوک و اینستاگرام و سایر شبکه‌های اجتماعی مجازی زمینه ارتباط افراد را با یکدیگر بیشتر و آسان‌تر کرده‌اند. شبکه‌های اجتماعی مجازی به لحاظ عمومیت یافتن در میان کاربران و با گستره وسیع جغرافیایی در درون مرزهای ملی، با تبدیل شدن به یک ارتباط خصوصی و شخصی و فارغ بودن از هر نوع کنترل از سوی مراجع قدرت، به وسیله‌ای بی‌بدیل در عرصه ارتباطات تبدیل شده‌اند. همچنین جوانانی که از ظهرهای دور نزدیک به

کلان شهرها آمده اند که دارای تحصیلات دانشگاهی هستند و با توجه به مهاجرت کاری و تحصیلی در کلان شهرها ساکن شده اند. همکاری در شرکت های خصوصی که اکثراً دارای جوانان تحصیل کرده ای می باشند که به دلایل اقتصادی و فرهنگی نتوانسته اند ازدواج کنند به دلیل همکاری و دسترسی به یکدیگر زمینه آشنایی فراهم می گردد و به منظور تسهیل رابطه جنسی و خلأ های عاطفی و مادی شرایط ازدواج سفید فراهم می گردد. آنچه از مصاحبه قابل دریافت بود این رابطه کوتاه مدت و یا حداقل میان مدت بوده و در فاصله ای بین ۱-۳ سال به طول می انجامید

نمودار ۲. درصد فراوانی سن پاسخ گویان که دارای تجربه همخانگی بودند

در روابط همخانگی دو طرف قراردادهایی را مبنی بر روابط خود در ابتدا یا در حین رابطه تعیین می کنند. یکی از قراردادهایی که به صورت آشکار در همخانگی مورد بحث قرار می گیرد رابطه جنسی و تأمین نیازهای جنسی طرفین است. رابطه جنسی معمولاً با عواقبی مانند بارداری ناخواسته یا برخی بیماری های مقاربتی مانند HIV، سوزاک و ... همراه است. مصاحبه های انجام شده حاکی از آن بود که اکثر زوجین از لوازم پیشگیری با رعایت نکات بهداشتی در حین رابطه جنسی استفاده می کردند. دانش جنسی مشارکت کنندگان به علت دسترسی به منابع اطلاعاتی و منابع اینترنتی به نحوی بود که عواقب رابطه جنسی غیرمحافظت شده را به خوبی می دانستند. رابطه جنسی بدون ازدواج رسمی و قانونی برای دختران بویژه با برداشتن بکارت آنها همراه است. بر اساس عقاید مذهبی و هنجارهای عرفی دختران قبل از ازدواج نباید از طریق رابطه جنسی نباید بکارت خود را از دست داده باشند که در غیر این صورت پاکدامنی دختران زیر سوال خواهد رفت. یافته های این پژوهش نشان می دهد زوج ها به پدیده بکارت به عنوان یک امر خصوصی و غیر مهم یاد می کردند. اما این مسئله هرچند در ظاهر فاقد اهمیت عنوان شود ولی در ازدواج رسمی اهمیت می یابد بر همین مبنا ترمیم بکارت از سوی برخی زنان برای سرپوش نهادن به این مسئله انجام می گیرد.

نمودار ۳. فراوانی درصد میزان اهمیت بکارت از سوی پاسخ گویان

باروری ناخواسته در این گونه روابط غیرقابل تصور نیست. پاسخگویان علی رغم دانشستن رابطه محافظت شده بیان می نمودند که در صورت فرزندآوری آن را سقط خواهند کرد. بطور کلی سقط در قانون ایران امری غیر شرعی و غیر قانونی است. تنها در صورتی سقط مجاز است که قانون بر اساس ماده واحده سقط درمانی در سال ۱۳۸۴ تعیین نموده است: سقط درمانی با تشخیص قطعی سه پزشک متخصص و تأیید پزشکی قانونی مبنی بر بیماری جنین که به علت عقب افتادگی یا ناقص الخلقه بودن موجب حرج مادر است و یا بیماری مادر که با تهدید جانی مادر توأم باشد قبل از ولوج روح (چهار ماه) با رضایت زن مجاز میباشد و مجازات و مسئولیتی متوجه پزشک مباشر نخواهد بود. متخلفین از اجرای مفاد این قانون به مجازاتهای مقرر در قانون مجازات اسلامی محکوم خواهند شد.

“خانم، ۳۱ ساله از تهران

سقط می کنم؛ ازدواج رسمی هم داشتم سقط می کردم چون الان توی موقعیتی نیستم که بخوام بچه داشته باشم.”

“خانم، ۲۷ ساله از تهران

چون حمایت دو نفر از اعضای خانواده ام رو دارم، فکر می کنم با کمک اونها حل بشه، در جریانشون می دارم اگه قضیه به ازدواج ختم بشه که اون یه چیزه و اگر نه که سقط می کنیم.”

بارداری بدون ازدواج و قانونی نوعی مدرک بر وجود زنا و روابط نامشروع است که مطابق ماده ۶۳۷ قانون مجازات اسلامی موجب مجازات است. بنابراین سقط بصورت غیر قانونی و زیر زمینی انجام می شود که در سال های اخیر افزایش یافته است. اکثر فقهای شیعه براین نظرند که سقط جنین پس از دمیده شدن روح حرام است، اعم از اینکه برای مادر خطر داشته باشد، یا مشکلات روحی و روانی ایجاد و ... یا خطری متوجه او نباشد یا خطر متوجه خود جنین باشد. اما سقط جنین پیش از دمیده شدن روح در صورتی که خطر جانی برای مادر داشته باشد، جایز است و این در مورد بارداری های ناشی از زنا نیز می باشد. اما با توجه به اینکه افراد دیر متوجه بارداری می شوند و یا از زمان دقیق بارداری و قوانین مرتب با سقط آگاه نیستند بصورت زیر زمینی سقط می کنند که عموماً غیر بهداشتی و با درد فراوان مواجه است که خطرات جانی و عواقب جبران ناپذیری را برای زنان در ابعاد جسمی و روحی به بار می آورد. همچنین درصد کمی فرزندانشان را به دنیا می آورند و اکثر آن ها را رها کرده و یا توسط دلال ها به فروش می رسانند. فرزندان که به دنیا آورده می شوند در صورت نگهداری از سوی زوج همخانه که کمتر اتفاق می افتد عموماً در شرایط مناسبی رشد نخواهند یافت و عدم شرایط اقتصادی و اجتماعی مناسب سبب می شود که در سنین پایین ازدواج کنند که خود تدام چرخه فقر و فحشا، آسیب های جسمی و روحی را برای کودک به دنبال خواهد داشت.^۹

در جامعه مدرن اقدام و تصمیم گیری بر مبنای نوعی کنش عقلانی صورت می پذیرد. امروزه فرآیند تصمیم گیری افراد، مخصوصاً جوان ترها، محاسبه گتر شده است. در گذشته فرد مورد حمایت مالی خانواده گسترده و اطرافیانش بود و برای ازدواج، نگرانی خاصی نداشت اما امروزه با کمتر شدن ترغیب ها و حمایت های جمعی برای ازدواج، نگاه اقتصادی عقلانی بر ذهنیت جوانان حاکمیت دارد. از دید جوان امروزی ورود به زندگی مشترک، هزینه و گرفتاری دارد. همچنین فرصت های شغلی نیز محدودتر شده است، مخصوصاً برای جوان های دانشگاهی و تحصیل کرده که تن به هر شغلی نمی دهند. در کنار اینها گرانی، تورم و چند برابر شدن قیمت ها در حوزه مسکن، بهداشت، درمان و مواد خوراکی، که از ضروریات زندگی هستند، نیز در این موضوع تأثیرگذار است. بنابراین در چنین فضایی، جوان با عقل محاسبه گرش بر مبنای انتخاب عقلانی به ازدواج دائم فکر نمی کند.

“مرد، تهران، ۳۲ ساله

علتش (ورود به ازدواج سفید) که گفتم کمبود مالی و جنسی. چون می گم شرایط مالی اینو نداشتم دائمی و واسه همیشه ازدواج کنم.”

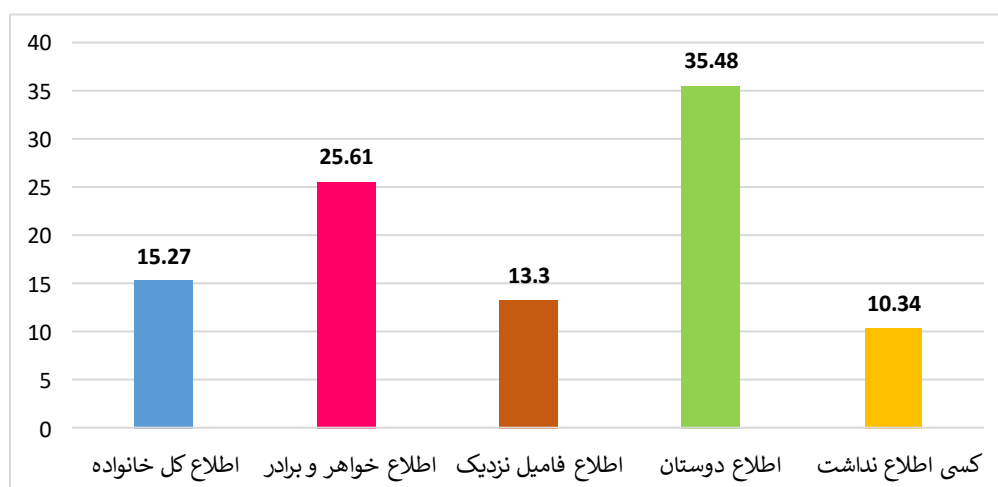
^۹. احمدی، کامیل (۱۳۹۶). طنین سکوت: پژوهشی جامع در باب ازدواج زودهنگام کودکان در ایران، تهران: شیرازه.

علی رغم عوامل اقتصادی و اجتماعی در ازدواج رسمی، زمانی که افرادی وارد این نوع ازدواج می شوند حتی اگر خوانشی نو از ازدواج داشته باشند که به دلیل تضادهای ارزشی با نسل پیشین و والدین آنه بر مبنای هنجارهای قانونی و مذهبی در ایران، این روابط از خانواده و بستگان نزدیک پنهان می گردد.

”آقای مرادی، ۲۷ ساله، دانشجوی ارشد

اگه خانواده مطلع بشن ۱۰۰ درصد با تهدید بزرگی مواجه می شی که یک: یا امکان طرد داره یا امکان حذف داره. دو: مسئله دولت که تو جامعه ایران حکم سنگسار داره. سه: اگه اجتماع بفهمه که ازدواج سفید داشتی شروع می کند به انگ زدنی که آنچنان تحقیر اجتماعی پشتشه که امکان داره در حد ضرب و شتم فیزیکی و حتی قطع کردن مناسبات اجتماعی باهات باشه.“

نهاد خانواده به عنوان یکی از مکانیسم های اساسی جامعه پذیری و انتقال ارزشها و نگرشهای جامعه به نسلهای جدید و جوان همواره مورد تاکید بوده است. در این حوزه، خانواده عامل پیونددهنده نسلهای متفاوت به یکدیگر معرفی شده است. اما همزمانی توسعه فرهنگ غربی و جهانی شدن در ایران در بسترهای فرهنگی مانند دانشگاه، نسل جوان امروز را از دهه های پیشین متمایز کرده است. با توجه به سیستم اجتماعی کردن و فضای خانواده تحوه بروز عقاید و کنشهای جوانان متمایز است. جوانانی که دارای خانواده هایی هستند که فضا را برای جوان بازتر کردند و حق انتخاب سبک زندگی هر چند متضاد با والدین را به فرزندان داده اند، از روابط فرزندان آگاه هستند. در مبحث روابط دوست پسری - دختری و همچنین روابط همخانگی این امر صدق می کند. بسته به میزان و مدت و نوع روابط افراد با خانواده، آشنایان و دوستان میزان اطلاع و آگاهی از زندگی شخصی متغیر است.

نمودار ۴. فراوانی درصد میزان آشنایی خانوادگی و آشناسان از رابطه

بر اساس یافته های این پژوهش و آنچه نمودار ۱۰ نشان می دهد ۱۵/۲۷ درصد از پاسخگویان اظهار داشتند که کل خانواده یعنی والدین آنها از روابط همخانگی آنها خبر دارند. ۲۵/۶۱ درصد از پاسخگویان، برادر و خواهرشان، ۱۳/۳ درصد از پاسخگویان آشنایان، ۴۸/۳۵ درصد از پاسخگویان، دوستان از روابط همخانگی آنها اطلاع داشتند ۱۰/۳۴ درصد از پاسخگویان بیان داشتند که هیچ کس اطلاعی ندارد.

اطلاع از این روابط بیشتر در میان گروه های دوستانی که سبک زندگی مشابهی دارند، وجود دارد که یافته این پژوهش این موضوع را تایید می کند. بخش زیادی هم این نوع روابط به دلیل غیر عرفی و ناهنجار بودن آن پنهان بطور کل از سوی افراد پنهان می شود. افرادی که در آینده قصد ازدواج دارند و می خواهند این موضوع کاملاً مخفیانه صورت بگیرد. همچنین در میان مصاحبه افراد کمی بودند

که بیان کرده بودند خانواده هایشان از روابط آنها خبر دارند. این تضاد ارزشی معمولاً از پدر و مادر پنهان می شود و چون نظارت والدین در کلان شهرها بر فرزندان وجود ندارد، این پنهانکاری آسانتر از شهرهای کوچکتر می باشد. برخی از پاسخگویان حتی بیان می کردند که والدین خبر دارند اما خود را به بی خبری می زنند. اما برخی خانواده ها در این مورد چون به بحث ناموس و حیثیت مرتبط می شود گاهی در صورت اطلاع والدین رخدادهایی مانند قتل های ناموسی بوجود می آید. بطور کلی این نوع روابط پنهان می شود و افرادی که وارد این گونه روابط می شوند بخاطر ترس از طرد اجتماعی، برچسب نخوردن و مجازات های قانونی ترجیح می دهند همخانگی خود را پنهان کنند.

در بطن تحقیق و تحلیل های میدانی یک عامل اساسی در تمام مصاحبه ها به وضوح مشخص بود و آن تغییرات ارزشی و هنجاری در سبک زندگی افرادی بود که تجربه زندگی مشترک بدون ازدواج را داشتند جریان های نوگرایی فعال در محیط های دانشگاهی بستری را برای کنشگران فراهم می کنند که افراد مطابق با تحولات نوجوانانه در فضای دانشگاه ها چیدمان فضای زندگی شخصی را پی ریزی کنند. تعاملات افراد بر انعطاف در برابر ارزش های اخلاقی متنوع می افزاید و بنابراین الگوهای جدید رفتار جنسی شکل می گیرد. ارزش ها، به مثابه بنیادی ترین عناصر فرهنگی، بر انتخاب شیوه ها، وسایل و اهداف موجود برای هنجارها و کنش اثر می گذارند. یافته های تحقیق حاکی از آن بود که افرادی که همبازی را به عنوان سبک زندگی خود انتخاب کرده بودند با ارزش هایی همچون دین و کنش های دینی، تابوهای اجتماعی مانند پاکدامنی و بکارت نمی توانستند ارتباط برقرار کنند و روابط جنسی بدون ازدواج و اوامر دینی را نه امری نادرست و غیرشرعی تلقی می کردند و نه بکارت را نشانه پاکدامنی می دانستند. از سوی دیگر نگاه به نقش های زنان و مردان دچار تحول اساسی شده و در ارزش های جدید، زن خوب زنی نیست که ازدواج شرعی کرده و در خانه برای فرزندان و همسر خانواده، که در بیرون کار کند، شرایط مناسب را فراهم می کند، بلکه تعریف جدیدی از زن و مرد و هنجارهای مرتبط با زنان و مردان برای خود ارائه کرده بودند که با ارزش های فرهنگی و دینی جامعه در دهه های گذشته تفاوت داشت. دختران و پسران جوانی که عموماً متعلق به دهه ۶۰ و ۷۰ بودند خواهان مهاجرت کاری و تحصیلی به شهرهای بزرگتر، روابط فارغ از محدودیت های شرعی، برابری در موقعیت های شغلی و مالی بودند.

”خانم، ۲۷ ساله از تهران

تو سن ما این سبک زندگی رو قبول دارن جامعه برای من جایه که هویت من آزادتره تو شهرستان پذیرفته نیست ولی تو تهران خیلی از دوستای من این شکلی زندگی می کنن.“

”آقا، ۲۶ ساله از تهران

والا دیدگاه من در مورد بکارت چی می تونم بگم، فکر می کنم یه محدودیته واسه دخترا و نباید این قضیه به وجود بیاد یعنی یه جورایی یه محدودیته که اسلام واسه دخترا گذاشته تو جامعه ما و دیدگاه خاصی بهش ندارم و اعتقادی هم بهش ندارم.“

وقتی همبازی به عنوان یک سبک زندگی طبیعی مطرح می شود و برای جوانان امروزی بکارت تنها محدودیت است و نسل جوان به آن اعتقادی ندارد، می توان به خوبی تغییرات ارزشی و هنجاری را درک نکرد، تغییراتی که الگوهای رفتاری جدید را توجیه می کند و این تغییرات فراتر از به کارگیری صرف ابزارهای جهان مدرن است. منطقی نوین که نه تنها این رفتارهای جدید را ناپهناجاری نمی داند، بلکه اساساً هرگونه هنجار غالب را نیز به چالش می کشد و بر اراده آزاد سوژه در انتخاب ارزش های رفتاری اش تأکید می کند. آنچه معیار کنش های فرد است حول محوریت جهان بینی سوژه است. بنابراین، ارزش های اجتماعی در سازمان فکری افراد مورد تجزیه و تحلیل قرار می گیرد و تعریف نوینی از ارزش های اجتماعی به دست می دهد که در صورت مخالف با ارزشهای حاکم جامعه بصورت پنهانی صورت می پذیرد بر این مبنا کنش راهبردی در این شرایط اجتماعی و قانونی تعدد رابطه هر چند بصورت ناپایدار می باشد. در اندیشه برخی از تجددخواهان بویژه زنان فمینیسم نارضایتی از کلیشه های جنسیتی از عوامل اصلی گرایش به ازدواج سفید است. در فرهنگ ما، اینکه زن باید خانه داری کند و مرد کار بیرون کند، مرد نباید گریه کند، زن احساساتی است و نمی تواند قضاوت درستی بکند، زن ترسو، خرافاتی و نازک دل است، و مرد سنگدل، سخگیر، سلطه گر و پرخاشگر است نمونه های معدودی از فهرست طولانی کلیشه های جنسیتی

از ویژگی‌های شخصیتی مردان و زنانند. آنچه در بررسی کلیشه‌های جنسیتی در جامعه جلب توجه می‌کند کلیشه‌های عمدتاً منفی در مورد زنان و شیوع و پذیرش کلیشه‌های عمدتاً مثبت راجع به مردان است که این کلیشه‌ها در نهایت به پیش‌داوری و تبعیض جنسیتی منجر می‌شوند.

”خانم، ۲۸ ساله از تهران

الان به قدیمیای خودمون نگاه کنی یه سریاشون اصلاً رنگ محبت و ارتباط سالم را ندیدند شاید همین جوری کنار هم باشند ولی این کنار هم بودنشون فقط به خاطر یه سری رسومه که طلاق یا مسائل دیگه رو عیب می‌دونند و تو این رابطه‌ها تو اگه ناراضی باشی از طرفت، خب به راحتی ازش جدا می‌شی.“

ازدواج سفید به عنوان یکی از الگوهای ارتباطی نامتعارف جامعه همواره از سوی حاکمیت مورد نقد بوده است و بنا بر نامتعارف بودن آن از سوی جامعه به عنوان شکلی از بی بند و باری و فساد جنسی تلقی شده است. دیدگاه کلی جامعه فارغ از بعضی استثنائات نسبت به هم‌خانگی دیدگاهی توأم با نکوهش بوده است و تلاش افراد برای افشا نکردن آن گواهی بر این مدعاست که ازدواج سفید یادآور بی-بندوباری است که افراد باید از آن برحذر باشند. انگ یا برچسب اجتماعی مشتمل بر نگاه‌های منفی است که جامعه بر فرد تحمیل می‌کند و فرد در نتیجه آن احساساتی از طردشدگی و ارزش منفی نسبت به خود را می‌گیرد. بنابراین افرادی که ازدواج سفید را تجربه می‌کنند بهایی را برای ناهنجاری پرداخت می‌کنند. این بها می‌تواند در قالب ترس از پیگیری قانونی و عدم امنیت، طردشدگی و نیز از بین رفتن حمایت اجتماعی باشد.

”آقا، ۲۶ ساله از تهران

تمایل نداشتم بدون کسی. به جورایی رابطه شخصی می‌دونستم این رو و دلیلی نمی‌بینم که کسی بخواد تو این رابطه خبر داشته باشه به‌خصوص خانواده؛ به جورایی شاید فکر می‌کنم باعث طرد شدن ما بشه. خانواده من بفهمند با یه نفر رابطه دارم قطعاً ناراحت میشن از این قضیه و سعی می‌کنم این رو نفهمند هیچ وقت، چون این قضیه به جورایی جزء خط قرمزهای جامعه ما می‌شه بحث این نیست که عیب باشه یا نباشه.“

احساس ناامنی در داشتن زندگی دونفره و امکان هر لحظه فروپاشی آن می‌تواند فرد را با مشکلات جدی در زندگی روزمره مواجه کند. اگرچه فضای شهری با این شکل از ارتباط متناسب است و وجود ساختمان‌های ارزان با مترژ کم زمینه را برای زندگی دو نفره فراهم می‌کند، واضح است که این امنیت بسیار شکننده است و هر لحظه می‌تواند توسط هر کس خدشه‌دار شود. بخشی از ناامنی به پیگیری قانونی و ترس افراد از افشای قانونی آن است و بخش دیگری مربوط به تلاش‌های پیگیرانه طرفین برای مخفی نگه داشتن این موضوع در نزد خانواده هاست. از سوی دیگر، در صورت بارداری نیز هیچ‌گونه حمایت برای نوزاد وجود ندارد. نوزاد حاصل از ازدواج سفید یا به-صورت غیرمجاز و غیربهداشتی سقط می‌شود یا در صورت تولد نیز به مراکز بهداشتی سپرده می‌شود و یا حتی سر راه گذاشته می‌شود. بنابراین، عدم حمایت قانونی و طرد از سوی خانواده (دیگران مهم) و بروز آسیب‌های روحی و جسمی از عواقب این نوع روابط است. آنچه دوام این شکل از رابطه را با وجود مشکلاتی که دامنگیر زندگی این افراد است موجب می‌شود، کسب لذت از داشتن این سبک زندگی برای سوژه است

۴. جمع‌بندی و ارائه پیشنهادها

یافته‌ها حاکی از آن است تغییرات اقتصادی؛ ورود سرمایه‌داری و پیدایش ناامنی شغلی، تغییرات فرهنگی؛ لیبرالیسم اخلاقی و بازاندیشی سنت، ورود عناصر نوسازی و گمنامی شهری، از بین رفتن مفهوم و کارکرد محله، تغییرات در ساخت خانواده و پیدایش روابط مقطعی از مهم‌ترین دلایل ازدواج سفید در ایران بوده است و تغییرات ارزشی و هنجاری از مهم‌ترین ارکان این نوع ازدواج می‌باشد که با پیامدهایی مانند رنگ باختن کلیشه‌های جنسیتی و آزادی انتخاب، بی‌میلی به ازدواج رسمی، طرد اجتماعی و فقدان حمایت و ترس از

پیگرد مواجه خواهد بود. بر اساس حساسیت دینی و فرهنگی در ایران برای شناخت بهتر این پدیده و سیاست گذاری برای کاهش پیامدهای منفی این نوع سبک زندگی با توجه به هنجارهای اجتماعی و فرهنگی در ایران راهکارهای ذیل پیشنهاد می گردد:

۱-۴. شناسایی جامع ابعاد، علل و پیامدهای ازدواج سفید در ایران بر مبنای تحقیقات مستقل علمی و تخصصی

رسیدن به جامعه‌ای پویا نیازمند شناسایی آسیب‌ها، معضلات اجتماعی، بررسی راهکارها و گرفتن تصمیمات کارشناسی شده و اثرگذار است. تخصیص بودجه‌های تحقیقاتی، توجه بیشتر اساتید و مشاوران دانشگاهی و دانشجویان حوزه علوم رفتاری در قالب پایان‌نامه و مقاله، تألیف کتاب و انجام کار میدانی پویا و مستمر از سوی نویسندگان و فعالان اجتماعی در باب شناسایی دقیق و همه‌جانبه ازدواج سفید و آسیب‌شناسی این پدیده و ارائه پیشنهادات مناسب به عموم با توجه به ماهیت اجتماعی جامعه در گذر زمان می‌تواند راهکاری مناسب در جهت شناسایی دقیق این پدیده باشد. متأسفانه دانشگاه از جامعه جدا شده است که آن ماهیت علمی‌اش زیر سؤال رفته است. موضوعات تکراری و پایان‌نامه‌های پولی و سفارشی نمی‌توانند در شناسایی آسیب‌های اجتماعی نقشی داشته باشند و بازنگری در سیاست‌های دانشگاه، به‌ویژه در حوزه پژوهش، می‌تواند از تولید تحقیقات ضعیف بدون کارکرد و خاک‌خورده در کتابخانه‌ها جلوگیری کند.

۲-۴. پذیرفتن پدیده ازدواج سفید و روند افزایشی آن در ایران از سوی دولت

به علت ماهیت غیردینی و تابو بودن موضوع ازدواج سفید، «انکار» تنها راهکاری بوده است که تا به امروز از سوی مسئولان مشاهده شده است. اما این تصور اشتباه است که با صحنه گذاشتن بر وجود این پدیده، شیوع آن بیشتر می‌شود، بلکه به جرئت می‌توان گفت که در صورت پذیرش این موضوع و شروع کار آسیب شناسی و کارشناسی زوایایی اشکار و پنهان ازدواج سفید از آسیب‌های احتمالی آن بر خانواده‌ها و جامعه می‌شود جلوگیری کرد.

۳-۴. اندیشیدن به تمهیدات قانونی و پوشش حمایتی

فرهنگ‌سازی و اطلاع‌رسانی بعد از پذیرش و آسیب‌شناسی و ارائه راهکارهای عملی قدم بعدی است. بسیاری از افراد در مصاحبه‌ها گفته‌اند که آداب و رسوم و فرهنگ ازدواج در ایران (مهریه‌های سنگین، شیربها و عروسی‌های مجلل، جهیزیه، مسکن مستقل، کلیشه‌های جنسیتی، دست‌وپاگیر بودن و محدود کردن حقوق فردی زنان در قوانین به مفاد شروط ضمن عقد از جمله شرط تحصیل، شرط اشتغال، شرط وکالت زوجه در صدور جواز خروج از کشور، شرط تقسیم اموال موجود میان شوهر و زن پس از جدایی، حضانت فرزندان پس از طلاق، حق انتخاب مسکن، حق طلاق و ...) باعث بی‌میلی به ازدواج دائم و روی آوردن به این نوع ازدواج شده است. در بخش بسترسازی فرهنگی، ترویج و تبلیغ فرهنگ ازدواج آسان از طریق رسانه‌های جمعی و فضای مجازی و نهادهای اجتماعی غیردولتی می‌تواند راهکار مناسبی برای توجیه خانواده‌ها در سخت‌گیری نکردن و تسهیل ازدواج جوانان باشد. نهادهای دولتی و اجرایی با تبلیغ و ایجاد زمینه ازدواج آسان (و درخواست برای بازنگری قوانین موجود ازدواج)، تخصیص وام ازدواج بیشتر، وام مسکن و فرصت‌های شغلی می‌توانند نقش مؤثری در این زمینه ایفا کنند.

۴-۴. بازنگری در قوانین حقوقی مربوط به ازدواج سفید با تأکید بر حمایت قضایی از زنان و فرزندان

در جامعه ایران به دلیل غیرشرعی بودن و با تأکید بر ماده ۱۰ قانون اساسی مبتنی بر تسهیل ازدواج اخلاقی و اسلامی، از ازدواج سفید جرم‌انگاری شده است. از این رو، زوجینی که ازدواج سفید را برگزیده‌اند، تحت عنوان روابط نامشروع و عدم ثبت ازدواج به حبس و شلاق و جریمه مالی محکوم خواهند شد - گرچه این حکم اجرا نمی‌شود و از سوی حاکمیت به نوعی تحمل می‌شود - حق نفقه، ارث، حضانت فرزندان و ... برای این زوجین تعریف نشده است و در این میان اگر فرزندی به دنیا بیاید، براساس ماده ۸۸۴ قانون مدنی ولدالزنا محسوب می‌شود و از ارث محروم است. ضروری است در اینجا دو نکته بیان شود: در هیچ بخش قرآن از این موضوع بحثی به میان نیامده است و تنها زنان و مردان زناکار سرزنش و از برخی حقوق اجتماعی محروم شده‌اند. در قانون ایران ولدالزنا می‌تواند شناسنامه دریافت کند و زمانی که شناسنامه دریافت کند، شهروند ایرانی محسوب می‌شود و از حقوق شهروندی برخوردار است. از سوی دیگر در اصل بیستم

قانون اساسی، همه افراد ملت اعم از زن و مرد یکسان در حمایت از قانون قرار دارند و از همه حقوق انسانی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی با رعایت موازین اسلام برخوردارند. فرزند متولد از این نوع روابط نیز باید مانند یک شهروند ایرانی از حمایت قانونی، قضایی و حقوقی مانند نفقه و حق ارث برخوردار شود. از سوی دیگر، ایران عضو کنوانسیون بین‌المللی حقوق کودک است و به تازگی لایحه حمایت از کودکان را در مجلس تصویب کرده است و بدون هیچ‌گونه تبعیضی باید حقوق کودکان را رعایت کند. بنابراین، حق ارث نداشتن ولدالزنا مغایر قانون اساسی و حقوق بین‌الملل است و باید در این زمینه به شکلی اساسی بازنگری شود.

۴-۵. کارآفرینی، اشتغال و تسهیل شرایط اقتصادی از سوی دولت و بخش خصوصی

خیل عظیم فارغ‌التحصیلان بیکار و مجرد که روانه کلان‌شهرها شده‌اند تا در بخش‌های غیرتخصصی و ناهماهنگ با رشته تحصیلی‌شان مشغول به کار شوند، در زمره روی‌آوردگان به ازدواج سفید قرار دارند. در این زمینه نهادهای دولتی و بخش خصوصی باید با همکاری همدیگر امنیت شغلی ایجاد کنند. تجدید نظر از سیاستهای غلط مرکز گرای، کارآفرینی و ایجاد فرصت‌های شغلی هماهنگ با تحصیلات دانشگاهی در شهرهای محل سکونت می‌تواند عاملی مهم در این زمینه باشد. همچنین سیستم بانکی با اعطای وام‌های مسکن، بیشتر کردن وام ازدواج، وام نگهداری از فرزند به صورت قرض‌الحسنه و اقساط بلندمدت می‌تواند نقش مؤثری در این زمینه ایفا کند. فعالان بخش خصوصی با همکاری دولت در شهرستان‌ها با ساخت واحدهای تولیدی و حمایت از اشتغال جوانان می‌توانند بیکاری جوانان را کاهش دهند. خیرین در شهرهای مختلف باید توجه بیشتری به بحث کارآفرینی و اشتغال داشته باشند و با همکاری دولت و فعالان اقتصادی ضلع سوم این جبهه را تشکیل دهند و در حوزه کارآفرینی نقش برجسته‌ای داشته باشند. بنابراین، کارآفرینی در محل زندگی جوانان و حمایت اقتصادی از قبیل مسکن، هزینه فرزند و ... می‌تواند بخشی از دغدغه‌های اقتصادی جوانان را رفع کند.

۴-۶. حمایت نهادهای دولتی و انجمن‌ها در چهارچوب مشاوره‌های بهداشتی و آموزشی و جلوگیری از آسیب‌های فردی و اجتماعی

مبتلایان به بیماری‌هایی مانند ایدز و اعتیاد با وجود جرم‌انگاری و پیگرد کیفری، از طریق برخی نهادها مانند بهزیستی، شهرداری، انجمن‌های داوطلبانه غیردولتی و کمپ‌های ترک اعتیاد حمایت می‌شوند. تاکنون با آموزش‌های بهداشتی و مشاوره‌ای این نهادها، گام‌های مؤثری در کاهش آسیب‌ها و پیامدهای منفی آنها برداشته شده است. این سبک زندگی نیز با اقبال برخی جوانان جامعه مواجه شده و روزه‌روز در حال افزایش است. برخی بیماری‌های مقاربتی مانند ایدز، بارداری‌های ناخواسته، سقط جنین و انواع خشونت علیه زنان در این روابط وجود دارند که به علت ماهیت کیفری روابط هم‌خانگی جرئت پیگیری قضایی آنها وجود ندارد. از سوی دیگر، معمولاً به علت پذیرفته نشدن این نوع روابط از جانب خانواده‌ها، زوجین هم‌خانه طرد می‌شوند که آسیب‌هایی روان‌شناختی به دنبال می‌آورد. با توجه به همراه بودن هم‌خانگی با آسیب‌هایی چون اعتیاد و ایدز، برای جلوگیری از سقط جنین، ابتلا به بیماری‌های مقاربتی و برخی دیگر از بیماری‌های روحی و روانی و خشونت، زنان می‌توانند از سوی نهادهای بهزیستی، بهداشت و درمان، شهرداری و انجمن‌های حقوقی حمایت از زنان، بدون ترس از پیگرد قانونی تحت حمایت‌های مشاوره‌ای و بهداشتی قرار بگیرند، به نحوی که افراد از پیگرد قانونی رابطه خود ترسی نداشته باشند.

منابع

۱. ارمکی، تقی، شریفی، ساعی، محمد حسین، صالبی، سحر (۱۳۹۱). هم‌خانگی، پیدایش شکل‌های جدید خانواده در تهران، فصلنامه جامعه‌پژوهی فرهنگی، سال سوم، شماره اول، صص ۴۳-۷۷.
۲. گیدنز، آنتونی (۱۳۸۹). جامعه‌شناسی، ترجمه دکتر حسن چاوشیان، تهران: نشر نی.
۳. معاونت آموزش و تحقیقات قوه قضاییه (۱۳۸۲). مجموعه آرای فقهی در امور حقوقی، نکاح، جلد اول، نشر قضا، تهران.
۴. نورعلیزاده میانجی، مسعود (۱۳۸۸). مدل اسلامی مصون‌سازی رفتار جنسی با تأکید بر پیشگیری و درمان انحرافات و مشکلات جنسی، فصلنامه علمی تخصصی اسلام و روان‌شناسی، سال سوم، شماره ۵، صص ۱۴۲-۱۰۷.
۵. Bumpass, L. and H. H. Lu (۲۰۰۰). 'Trends in Cohabitation and Implications for Children's Family Contexts in the United States', Population Studies, Vol. ۵۴, No. ۱.
۶. Carr, D. (۲۰۱۱). 'Premarital Sex in America: How Young Americans Meet, Mate, and Think about Marriage by Mark Regnerus and Jeremy Uecker', American Journal of Sociology, Vol. ۱۱۷, No. ۳.

۷. Iwasawa, M. (۲۰۰۵). *Cohabitation in Japan*, Mainichi Shimbun (ed.), in Family Attitudes in an Era of Very Low Fertility: Report on the ۱st Survey of Population, Family, and Generations, Population Problems Research Council (in Japanese)
۸. Mills, M. (۲۰۰۰). The Transformation of Partnerships, Canada, The Netherlands, and the Russian Federation in the Age of Modernity, Amsterdam: *Thela Thesis Population Studies*
۹. Tsuya, N. O. (۲۰۰۶). 'Patterns and Covariates of Partnership Formation in Japan', *Journal of Population Problems*, Vol. ۲۲, No. ۱.

چگونه به این مقاله ارجاع دهیم:

کامیل احمدی. زیر پوست شهر: تحلیل پدیده ازدواج سفید در کلان شهرهای ایران. نشریه علمی مطالعات پژوهشی در علوم انسانی و علوم اجتماعی. شماره ۶۳، ص ۹۴-۱۰۸.

<http://johs.jseas.ir/ListArticle.aspx?Volume=۴۰>